

УДК 81'24:316.77]:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.1.20>

С. М. ПОДОЛЮК

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: svitlanapodolyuk0204@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7068-9195>*

О. О. СТРЕЛЬБИЦЬКА

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: o.ostapyuk@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

«МОВА ЖИТТЯ» В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ТА ВИХОВАТЕЛІВ

Наукове дослідження висвітлює актуальність потреби застосування методу ненасильницької комунікації (спілкування співпереживання чи спілкування співпраці), розробленого Маршалом Розенбергом, що базується на емпатії, в професійній діяльності майбутніх педагогів та вихователів. В Концепції НУШ застосування цього методу обумовлюється увагою до розвитку емоційного інтелекту майбутніх громадян. В умовах війни, що відбувається в нашій країні, значимість ролі цього методу активізується, зростає потреба в дбайливому, бережному спілкуванні з учнями, вихованцями, їх батьками, колегами-педагогами.

У статті окреслюються теоретичні онови питання, зокрема, з'ясовується поняття «ненасильницька комунікація», визначаються практичні кроки її реалізації. Обґрунтовується потреба розглядати процес спілкування цілісно: у зв'язку вербального, невербального та емоційного компонентів. Такий принцип вивчення практичного аспекту мови акцентує увагу на особистості, сприйнятті й трансформації інформації окремою людиною, підвищує рівень її емпатії, а відтак полегшує комунікацію, сприяє її ефективності.

Застосування методики коректного спілкування збагачує, розширює сприйняття процесу мовлення майбутніми фахівцями, активізує креативність, навчає критичного мислення, дозволяє привернути увагу до психологічних особливостей співрозмовників, їх внутрішнього стану, надає ресурси для реалізації безпечного спілкування з вихованцями, що особливо важливо в умовах воєнного часу. Окрім того, мотивує до пізнання національної ідентичності, сприяє формуванню цілісної картини про світ і себе в ньому. Переконливо доводимо, що комунікація надзвичайно важлива як для гармонійного розвитку особистості, так і для реалізації професійних завдань.

Ключові слова: ненасильницька комунікація, емпатія, спілкування, розвиток.

Поставлення проблеми. Події, які проживають сьогодні Україна та її громадяни в умовах війни, викристалізують цілий ряд питань, що потребують нового прочитання. Серед ключових – нові освітні цілі й завдання, зокрема, й у підготовці майбутніх педагогів, вихователів. Особливої уваги потребує сфера комунікації, оскільки для побудови ефективного спілкування з колегами, учнями, вихованцями, а почасти й їх батьками, необхідні спеціальні практичні навички й життєвий ресурс. Така робота починається з саморегуляції: спостережень, усвідомлення своєї потреби та потреби співрозмовника, пошуку відповідних слів для

її вираження. У такому розвитку взаємодії надважлива інтелектуальна робота з емоціями, що стає ґрунтом для формування безпечної комунікативної поведінки особистості.

Аналіз попередніх досліджень. Тема організації спілкування віддавна привертала увагу цілого ряду науковців, які досліджували концепцію спілкування (В. О. Артёмов О. О. Бодальов, А. Ф. Бондаренко, Л. С. Виготський, Н. А. Головань, А. В. Петровський), теорію розвитку й формування особистості в процесі активної діяльності й спілкування (Б. Г. Ананьєв, Г. О. Бал, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн та ін.), закономірності

й механізми спілкування (Г. М. Андреева, Я. Л. Коломинський, В. А. Семиченко), культури мовлення, в тому числі професійного (Н. Бабич, Л. Мацько, А. Коваль, Л. Паламар, О. Пономарів, С. Шевчук, С. Богдан та ін.).

Попри таку активну увагу до вивчення теми комунікації, дослідження методу ненасильницького спілкування в педагогічній діяльності досі не провадилося, що підтверджує актуальність нашої наукової розвідки.

Мета статті – висвітлення методу ненасильницького спілкування та технологій його застосування в професійній діяльності майбутніх педагогів та вихователів.

Результати та дискусії. В сучасній науковій літературі обумовлена систематизація визначень поняття «спілкування» [6]. О. Леонтьєв зауважує, що спілкування – це процес встановлення й розвитку контактів між людьми, який породжується потребами спільної діяльності й містить обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини [3]. Визначення терміну переконує, що ключові основи спілкування – організація спільної діяльності на основі поваги й усвідомлення потреб іншої людини. Відомий також термін «педагогічне спілкування», що визначає професійне спілкування викладача зі студентами під час проведення занять та поза ними (у процесі навчання й виховання), що має певні педагогічні функції й спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також на іншого роду психологічну оптимізацію навчальної діяльності й відношення між педагогом і студентом усередині колективу [О. Леонтьєв]. Ключові слова визначення акцентують увагу на психологічній взаємодії партнерів в процесі спілкування, особливій функції створення комфортного, безпечного психологічного клімату. Переконуємося, що спілкування – це процес активної взаємодії, значна увага в процесі якої приділяється психологічному впливу. У процесі спілкування відбувається встановлення особистісного контакту завдяки створенню доброзичливої атмосфери, безпечного середовища. Однак у професійній діяльності нерідко через ряд особистих якостей співрозмовників та розбіжностей професійних поглядів на розв’язання певного завдання виникають проблеми. Поза власними емоціями спів-

розмовники не можуть знайти потрібні слова, форми їх втілення чи не вміють уважно вислухати опонента й почути його потребу.

Автором методу ненасильницького спілкування є американський психолог Маршал Розенберг, який називає свій метод ще «мовою життя». Він пропонує відкорегувати свою поведінку в побудові спілкування, замінивши емоційну реакцію на співчуття та усвідомлення, відтак основою методу є емпатія [4]. Ненасильницьке спілкування – це універсальна форма комунікації, яку ми можемо використовувати і в особистісній, і в професійній, взаємодії, Ненасильницьке спілкування – спосіб оформлення інформації й донесення її таким чином, щоб бути максимально чітким і зрозумілим для свого опонента, в результаті чого ймовірність отримання бажаного результату зростає. Для цього необхідно дотримуватися чіткої формули. Своє повідомлення в процесі спілкування потрібно будувати в такій послідовності: факти – почуття – потреби – прохання. Така схема дуже ефективна, однак для її реалізації потрібен досвід і рішучість. В іншому випадку, якщо співрозмовник не опирається на визначену логіку побудови свого судження, він ризикує тим, що емоційність переважить в його повідомленні й він не зможе викласти його суть.

Метод ненасильницької комунікації успішно використовується як за кордоном, так і в Україні в розв’язанні конфліктів, при наданні допомоги, в бізнесі. Ми переконані, що його застосування може бути ефективним в роботі сучасних педагогів та вихователів.

Варто приділити увагу кожному пункту окремо. Перший – факти. Його ціль – дати співрозмовникові інформацію, окреслити фронт проблеми, яким чином ситуацію бачите ви. Найкраще чітко вказувати, що конкретно трапилося, що відбулося в результаті; помилкою буде сплутування факту з його інтерпретацією й подання інформації в негативній конотації, що викликати агресію, адже співрозмовник відчуватиме засудження й оцінювання з іншої сторони комунікації. Тоді як агресія – невдала спроба повідомити про свої потреби.

Другий пункт – емоції. Для чого вони важливі? В будь-якому акті комунікації ми одночасно транслюємо емоції, більшою мірою – невербально, причому в такий спосіб вони переда-

ються дуже переконливо, але недостатньо точно. Коли ж невербальну форму ми перетворюємо у вербальну, емоція набуває конкретного змісту, стає більш структурованою, осмисленою. Тому важливо назвати свою емоцію (*я хвилююся, гніваюся, радію* тощо). Коли ж ми виявляємо свою емоцію, але не називаємо її, співрозмовник може потрактувати її по-своєму. Окрім того, коли опонент переводить свою емоцію з невербальної у вербальну, тим самим матеріалізуючи її, великою мірою спадає напруга її вираження, що, без сумніву, сприяє досягненню порозуміння або пришивдшує його. На цьому етапі типовою помилкою є сплутування емоцій з думками. Щоб цього не трапилося, потрібно запитати себе: «Що я зараз відчуваю...».

Третій пункт – потреби, їх ми формулюємо найперше для себе, щоб зрозуміти, чого я потребую в цьому спілкуванні, які сторони комунікації порушені й не влаштовують мене зараз. Це підвищує власний рівень усвідомленості, а також підкреслює для співрозмовника значимість того, про що говоримо. В такому випадку він може зрозуміти, що саме важливо для іншої людини й зауважити, що насправді зовсім нескладно врахувати потреби свого опонента й підтримати спільну комунікацію.

Ще один пункт – прохання. Це найважливіший пункт взаємодії, оскільки ми даємо можливість людині допомогти в комунікації й отримуємо більш вигідний варіант розвитку подій. Інколи варто усвідомити, що коли співрозмовник щось робить, реагує в свій спосіб, то по-іншому він не вміє. І коли ми формулюємо чітку й конкретну просьбу, ми пропонуємо йому, як він може зробити замість звичної моделі. Якість професійної комунікації в далекій перспективі значно покращується. Якщо така інформація подається спокійно й виважено, усвідомлено, то це підкреслює важливість мовленого й покращує якість спілкування в майбутньому.

Комунікація – це навичка, яка формується шляхом практичного досвіду. Важливо усвідомити кожен етап такого комунікативного ланцюжка: факти – емоції – потреби – прохання. Коли ми максимально чітко сформулюємо це для себе, ми зможемо доступно, спокійно донести повідомлення до співрозмовника, що, разом з тим, підкреслює усвідомленість особистості,

її професійну значимість, впевненість у собі. Ненасильницьке спілкування – це приклад того, як можна будувати професійні стосунки через комунікацію.

Метод ненасильницького спілкування ефективний для висловлення прохання, зауваження, аргументації власної думки, а також для вирішення конфліктних ситуацій. Особливо актуальним він може бути в роботі педагогів та вихователів, які працюють з дітьми, що перебувають на території України чи поза її межами у воєнний час й проживають увесь спектр емоцій, в тому числі й складних, що й дорослі, однак не мають досвіду й життєвого ресурсу, щоб самостійно й екологічно їх прожити. Застосування методу ненасильницької комунікації педагогами й вихователями допоможе здобути потрібні інструменти для роботи з учнями, вихованцями в кризових умовах, сприятиме розвитку емпатії, усвідомленості, співпереживання. Розвиватиме навички побудови спілкування через співдію, опираючись на власні потреби й враховуючи потреби співрозмовника.

Рекомендації щодо організації спілкування в конфліктних ситуаціях знаходимо також у книзі «Важкі діалоги» [2]. Йдеться про спілкування в ситуації, коли розмова складна й багатокомпонентна. По-перше, у співрозмовника з опонентом різні думки, по-друге, високі ризики. Для прикладу, результат чи перебіг розмови може впливати на професійну реалізацію. По-третє, присутні дуже сильні важкі емоції, що ускладнює грамотне розв'язання конфлікту. Автори бестселера зауважують про кілька можливих стратегій поведінки в конфлітуванні, які найчастіше застосовують на практиці. Перший – уникнення конфлікту, коли співрозмовник або не знає що сказати, як сказати, або йому заважають сильні емоції: страх, сором'язливість, інколи почуття провини. Однак, для прикладу, якщо людина боїться свого співрозмовника, вона буде замовчувати справжні відчуття і, як наслідок, буде мати стан постійного незадоволення, пригнічення. Стратегія уникнення не допомагає в розв'язанні конфлікту. Досвід переконує, що ситуація час від часу повторюється, інколи навіть набирає оберти. До того ж, фахівці з комунікації зауважують, що коли людина свідомо замовчує свою думку, згодом вона не може сказати кон-

кретно про проблему, висловлюється недостатньо повно, виправдовується, пізніше шкодує про сказане або сердиться на себе. Зашкодити ефективному спілкуванню можуть також інші суб'єктивні причини. Для прикладу, коли в опонента є гнів, невисловлені емоції, він може мати ухил до насильницького спілкування: висловлюватися необережно, озвучувати оціночні судження («Ви не спеціаліст...»), «Ви мене не поважаєте...»), атакувати («Та як ви смієте так себе поводити зі мною...»), проявляти контроль з метою, щоб опонент обирав зручну йому стратегію поведінки.

І в ухилі до сторони замовчування, й до сторони агресії, професійні стосунки будуть формуватимуться невідповідно, будуть менш якісними й недостатньо ефективними. Відтак, варто навчатися конфліктувати.

Третій шлях – це ненасильницьке (безпечне, бережне) розв'язання конфлікту. Коли співрозмовник максимально повно, відверто, з повагою до свого опонента висловлює свої думки. Таку розмову автори книги називають «складним діалогом». Як же її вести? По-перше, потрібно підготуватися до розмови й дати відповідь на три запитання: що я хочу отримати внаслідок конфлікту для себе?; що я хочу отримати для свого опонента?; чого я насправді хочу досягнути для наших з ним відносин? Останні пункти надзвичайно важливі, оскільки співрозмовник має відчутти свою значимість, безпеку спілкування, що допоможе йому налаштуватися на діалог, сприятиме пошуку порозуміння. Для прикладу, саме цей комунікативний етап ми можемо застосувати під час співбесіди з роботодавцем. Так, вказавши на власні позитивні особисті й професійні якості, маємо наголосити на тому, що нам дуже імпонує діяльність установи, ми захоплюємося розвитком організації, її іміджем. І в підсумку висловлюємо сподівання, що зможемо бути корисними в реалізації її професійних цілей. Таке формулювання засвідчує, що ми дбаємо не лише про власні інтереси, а маємо бажання зростати, працюючи на користь організації чи установи.

Якщо безпеку в спілкуванні було втрачено, то її потрібно відновити. Для цього варто звернути увагу на пошук спільної стратегії в підході до вирішення конкретного питання, напрацювати механізм спілкування, який буде

враховувати стратегії обох сторін. Це продемонструє співрозмовникові, що у вас є спільна ціль і засвідчить вашу повагу.

Друга порада, не менш важлива, – звертати увагу не тільки на зміст самої розмови, а й на атмосферу, емоції, які виникають, стежити за підтриманням безпеки й довіри в процесі діалогу. Великою підтримкою в цьому є мова тіла: зімкнені руки, схрещені ноги, відведений вбік погляд можуть свідчити про бажання опонента припинити розмову. Замикання зовні підкреслює замовчування справжніх думок.

Третє, чого потрібно навчитися, – відстежувати власний стиль поведінки. Звернути увагу, чи не схилиємося ми в комунікації до насильницького спілкування: замовчування, контролю тощо. Варто перевірити себе на три історії. По-перше, оцінити ситуацію об'єктивно й визначити свій внесок в конфлікт: зауважити, чи не применшую я своєї ролі в ньому, що дозволяє мені звернути увагу на власні помилки в спілкуванні. По-друге, коли я перебільшую недоліки співрозмовника, для прикладу, розповідаю, що він дуже власний, авторитарний та ін., – це може вказувати на мій страх перед ним. По-третє, потрібно перевірити, чи не підтримую я в розмові стратегію «безпорадного», коли людина говорить: «А що я можу: я почекав – історія не розв'язалася, я ще почекав – вона знову не розв'язалася... Навіть не знаю. Я зробив все, що міг». Кожна з цих історій блокує вихід з конфліктної ситуації.

Найкраще, що нам рекомендують – сформулювати до себе важливе запитання: «Чому ця розумна, раціональна і порядна людина вчинила саме так?». Якщо ми знаходимо в собі силу подивитися на свого співрозмовника саме з цієї позиції, сприймаючи його сильні сторони, висловлюючи повагу, тоді знаходимо багато відповідей на запитання. Виявляється, в цієї людини були свої аргументи. Друге запитання: «А чи не применшую я своєї ролі в створенні цієї ситуації?». І третє: «А чи зробив я все?» (вийти з ролі безпорадного). Перше запитання – найважливіше, бо воно активізує емпатію й тоді ми змінюємо погляд на ситуацію, починаємо враховувати потреби іншої людини.

Наведемо зразок застосування методу ненасильницької комунікації в дії. Для прикладу, розглянемо конфліктну ситуацію з вихован-

цем ЗДО, який залишив ігровий майданчик без дозволу вихователя. Педагог повідомляє дитині, що вона не попередила його й залишила територію дитячого майданчика. що це його дуже схвилювало, бо він турбується про її безпеку; що йому, вихователю, дуже важливо знати, що всі діти перебувають поруч, на дитячому майданчику, який він може бачити. Далі вихователь звертається до дитини й просить обов'язково попередити, якщо навіть на мить дитина захоче відлучитися з території ігрового майданчика. І в жодному разі не робити цього без дозволу. Запитує, чи розуміє його дитина.

Дуже важливо запитувати думку співрозмовника, цікавитися його поглядом на ситуацію, запрошувати його теж висловлюватися. Для цього також потрібно вміти слухати, щоб зрозуміти його. Таке слухання в комунікації називають активним.

На власному прикладі педагоги, вихователі можуть навчити поводитися з людьми бережно. Щонайперше, важливо пояснити дитині, що безпечне спілкування – це повага до себе й до свого співрозмовника.

Загалом уся комунікація побудована так, що потрібно хоч на кілька хвилин, на мить уміти поставити себе на місце співрозмовника – зуміти проявити емпатію. Для цього потрібно проявити цікавість: звернути увагу на те, як

думає інша людина, що вона відчуває, які в неї мотиви, спосіб мислення, інтереси.

Висновки. Метод ненасильницької комунікації відповідає розвитку цілого ряду компетентностей, які реалізує НУШ в системі національної освіти, зокрема, громадянську компетентність, що підкреслює значимість його застосування в освітньому просторі [10]. Загалом впровадження в педагогічну діяльність методу ненасильницької комунікації дає можливість формувати нову її якість. Учити особистість, як усвідомити свої потреби, цінності, дослідити свою ідентичність й взаємодіяти з іншими, виявляючи повагу до них. Метод покращує ефективність професійної співпраці, сприяє гармонійному розвитку особистості в соціумі, в своїй державі, у світі. Не менш важливий метод ненасильницького спілкування для гармонійного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Він забезпечує реалізацію цілої палітри потреб дитини, серед яких: визначеність, гідність, простота, зрозумілість, співпраця, взаємодія. Відтак, застосування методу в роботі педагогів та вихователів сприятиме розвитку емпатії майбутніх громадян, забезпечить формування нової генерації молодого покоління, здатного до усвідомленого, безпечного спілкування, гармонійного розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dzierzgowska I. Nauczanie nauczycieli. Podrecznik dla edukatora. – Warszawa, Wyd. Fraszka Edukacyjna, 2001. 173 s.
2. Керрі Паттерсон, Ел Свитцлер. Важкі діалоги. Що і як говорити, коли ставки високі / Керрі Паттерсон, Ел Свитцлер Джозеф Гренні, Рон Макміллан. К., 2018. 256 с.
3. Леонтьев А. А. Деятельность и общение. *Вопросы психологии*. 1979. № 1. С. 121–132.
4. Маршал Розенберг. Ненасильницьке спілкування. Мова життя. Х. : Ранок, 2020. 256 с.
5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови. Київ : Академія, 2007.
6. Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Проблема спілкування як вид діяльності. *Світогляд-Філософія-Релігія*. К. : Інститут філософії імені ГС Сковороди НАН України, 2012.
7. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посібник. К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
8. Черепанова С. О. Філософія освіти і педагогіка: цінності культури. Комунікативний етикет: Україна, Великобританія, Німеччина, Франція, Іспанія. Львів. 2007. – 392 с.
9. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. – 3-є вид., випр. і допов. К. : Алерта, 2012. – 696 с.
10. <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

REFERENCES

1. Dzierzgowska, I. (2001) Nauczanie nauczycieli. Podrecznik dla edukatora. Warszawa, Wyd. Fraszka Edukacyjna. 173 s.
2. Kerri, Patterson, El, Svyttler (2018) Vazhki dialohy. Shcho i yak hovoryty, koly stavky vysoki / Kerri Patterson, El Svyttler Dzhozef Hrenni, Ron Makmillan. K. 256 s.
3. Leontev, A. A. (1979) Deiatelnost y obshchenye. Voprosy psykholohyy. № 1. S. 121–132.
4. Marshal, Rozenberh (2020) Nenasylnytske spilkuvannia. Mova zhyttia. Kh. : Ranok. 256 s.

5. Matsko, L. I., Kravets, L. V. (2007) *Kultura ukrainskoi fakhovoi movy*. Kyiv : Akademiia.
  6. Nikolaienko, S., Nikolaienko, Sv. (2012) *Problema spilkuvannia yak vyd diialnosti*. Svitohliad–Filosofia–Relihiia. K. : Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy.
  7. Semenoh, O. M. (2010) *Kultura naukovoï ukrainskoi movy : navch. posibnyk*. K. : VTs «Akademiia». 216 s.
  8. Cherepanova, S. O. (2007) *Filosofia osvity i pedahohika: tsinnosti kultury*. Komunikatyvnyi etyket: Ukraina, Velykobrytaniia, Nimechchyna, Frantsiia, Ispaniia. Lviv. 392 s.
  9. Shevchuk, S. V., Klymenko, I. V. (2012) *Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam* : Pidruchnyk. 3-ye vyd., vypr. i dopov. K. : Alerta. 696 s.
  10. <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
-

S. M. PODOLIUK

*Candidate of Philological Sciences, Lecturer at the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College»
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ptaha1920@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7068-9195>*

O. O. STRELBITSKA

*Candidate of Philological Sciences, Lecturer at the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College»
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: o.ostapyuk@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

«LANGUAGE OF LIFE» IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS AND EDUCATORS

The scientific research highlights the relevance of the need for implementation of nonviolent communication method (empathic communication or communicative cooperation), which was developed by Marshall Rosenberg, that is based on empathy in the future teachers' professional activity. The implementation of this method within the concept of NUS is conditioned by the attention to the development of emotional intelligence of future citizens. In the wartime, which is currently happening in our country, the significance of this method is increasing as well as the need of mindful and careful communication with the students, fosterlings, their parents and fellow teachers.

The article outlines the theoretical foundations of the issue, the concept of «nonviolent communication» is clarified in particular and the practical steps of its implementation are determined. The need to consider the process of communication as a whole is substantiated in connection with verbal, nonverbal and emotional components. Such principal of studying the practical aspect of language focuses on the personality, perception and transformation of the information by an individual, increases his/her level of empathy and thus, facilitates the communication and promotes its effectiveness.

Application of the method of correct communication enriches and expands the process of speech perception by future specialists, it also activates the creativity, teaches critical thinking, allows to draw attention to psychological peculiarities of interlocutors, their inner state, provides with resources for implementation of safe communication with students, which is extremely important in the wartime. Apart from motivating toward national identity, this method contributes to the formation of the holistic picture of the world and oneself in it. It is convincingly being proved that communication is of extreme importance not only for the personality's harmonious development but also for realization of his/her professional tasks.

Key words: nonviolent communication, empathy, communication, development.